

## Розділ: Гендерна психотерапія

УДК: 616.89:159.923.2

О. О. Фільц, А. В. Борщевська, С. С. Кирилюк, Ю. О. Євченко

### СТОСУНКИ «БАТЬКО – СИН» ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ «МУЖНОСТІ»

Досвід психотерапевтичної роботи та її результати спонукають до міркувань над вагомістю стосунку батько-син, над процесами формування мужчини, над тим, зокрема, які етапи та чинники впливають на можливість отримати та реалізувати потенціал лідера.

Ключові слова: стосунки у родині, процес становлення мужчини, психотерапія.

The experience of psychotherapy work and its results are stimulating to the interest as to the validity of the relation “father – son”, man’s processes forming as well as what stages, turning point and factors influence the possibility to get and realize the leader potential.

Key words: family relations, man’s processes forming, psychotherapy.

Опыт психотерапевтической работы и ее результаты побуждают к размышлениям о значимости отношения отец-сын, о процессах формирования мужчины, о том, в частности, какие этапы и факторы влияют на возможность получить и реализовать потенциал лидера.

Ключевые слова: отношения в семье, процесс становления мужчины, психотерапия.

сегменту сімейних стосунків як «син – батько». Крім вище згаданих чинників, тема впливу батька на розвиток сина є актуальною і в зв'язку з такими актуальностями наших днів як жінки та їхня жіночність, чоловіки та їхня маскулітність, стосунки статей (між собою та всередині). Ці теми стали «гарячими» у наші дні. Крім того, ще однією тенденцією сучасності стала інфантилізація молодого покоління, про що вказують вчені різних напрямків (нейрофізіологи, психологи, соціологи, психіатри).

Ідею статті також підкріпив процес терапії 14-річного підлітка та його матері. Описаний нижче випадок може розглядатися як підсумовуючий досвід психотерапій багатьох родин з хлопчиками різної вікової категорії.

Отже, свідомість новонародженого малюка докорінно відрізняється від свідомості дорослого. «Малюк не здатний раціонально мислити, свідомо запам'ятовувати, міркувати чи розумувати. Зате, новонароджене дитя незвичайно сприйнятливе. Можна сказати, що воно не

Так само неоціненою продовжує бути роль батька на етапі «пере різання пуповини», руйнування тієї діади мама-дитина, яка досі була гармонійною та оптимальною. Ідею цього символічного процесу, рушійною силою якого є саме батько, можна передати наступними тезами: знімати «заслону», яка захищала дитину від безпосереднього контакту з дійсністю, її законами, вимогами; запобігати униканню ситуацій, у яких дитина сприйматиме цю дійсність уже «профільтрованою», лише крізь призму батьківських поглядів, позбавляючи, тим самим, важливої для розвитку дитини фрустрації та власної відповідальності за події. «Що об'єктивніше дитина сприйматиме навколишній світ, то ймовірніше, що в майбутньому вона отримає те, що хоче, досягне успіхів» [2].

Отже, підсумовуючи, наголосимо, що акт розвитку зумовлений, перш за все, побудовою соціальної ситуації розвитку, яка має на увазі стосунки між дитиною та середовищем, яке її оточує. І в цьому середовищі базовими та значимими є двоє людей, мама і тато.

Якщо спробувати окреслити умовні кодекси двох стратегій виховання, материнської та батьківської, то вимальовується наступне. Для матері дитина – це ніби частина її самої. Відповідно, мати почувається відповідальною за те, щоб уникати всього, що може зіпсувати добре самопочуття дитини. «Мати схильна інтерпретувати власну роль як обов'язок усунути з життя дитини всілякі значні зусилля, розчарування, поразки, завдяки чому можна було б уникати різноманітних неприємностей і болю. Материнський кодекс твердить: моя дитина не повинна страждати» [8]. Натомість ідею батьківського кодексу можна було б сформулювати таким чином: моя дитина мусить бути сильною, здатною протистояти труднощам. Батько схильний заохочувати дитину боротися з проблемами й долати перешкоди, не боятися життя й випробувань, які воно несе із собою. Батько менше боїться сказати: «Давай собі раду сам!». Він допомагає дитині брати на себе відповідальність. Багато хто помилково вважає, що мужність має бути з відтінком брутальності й певної шорсткості порівняно з ніжністю і захистом, які ніби-то є несумісними з чоловічими компетенціями. У дійсності ж, справжній батько, зі своєю стійкістю, алертністю та чоловічою надійною шорсткістю, по справжньому ніжний. Він постійно дає зрозуміти: «Хоч би що сталося – я поруч, я захищу, я з тобою!» [1]. Ці виховні стратегії батька беззаперечно є дуже важливими для дітей обох статей, але в світі нашого культуральних традицій, коли батько є тією важливою персоною, яка відіграє роль «духовного провідника», чинника стабільності та комфорту родини. Голови родини, стає зрозумілим, яка неоціненна роль батьківської фігури у становленні майбутнього чоловіка. І яким значимим «дзеркалом» є постать батька на всіх етапах розвитку хлопчика. Розглядаючи батька як взірць, слід зазначити, слід зазначити, що «ефективний батько – це певна матриця, яку дитина так чи інакше «надягне» на себе. Для хлопчика батько – джерело мудрості, хранитель традицій і цінностей. Батько орієнтується, «навіщо» й «як» іти по життю» [9]. Саме ці риси мав би культивувати не тільки кожен батько, а й чоловік, який його замінив. Духовність – одна з найважливіших рис ефективного батьківства. Разом з тим, слід розуміти, що жоден чоловік не має вроджених рис «хорошого» батька. Для розвитку цього потенціалу слід намагатися бути терплячим, уважним та люблячим.

Але, якщо до 4–5-ти років ролі матері та батька приблизно рівнозначні, то в період між 5-им та 8-им роками психологічна сила штовхає хлопчика до переходу і, відповідно,

пріоритети ідентифікації зміщуються від матері до батька. Цей вибір син ще не усвідомлює. Внутрішній імпульс чоловічої програми розвитку виштовхує його з безтурботного «материнського гнізда» у сповнений випробуваннями світ батька. Перед 9-тирічним віком хлопчина не на жарт ставить авторитет матері «під сумнів». Сутички між мамою та сином на цьому етапі цілком нормальна ознака того, що батькові слід прийняти «вогонь на себе». Чи часто наші тати готові до цього?. Чим більше часу проводитиме хлопчик з батьком чи іншим дорослим мужчиною, який його замінє, чим більше буде проявів небайдужості до хлопчика та готовності витратити на дитину час, не дратуючись з приводу його забаганок, тим спокійнішим буде син з матір'ю.

Отже, щоб допомогти хлопчикові соціалізуватися й вирости справжнім чоловіком, який буде гідно давати раду труднощам та негодам, поряд має бути батько. Якщо ж батько відсутній, значимий «вакуум» мають заповнювати сімейні та поза сімейні чоловічі фігури, щоби хлопчик міг розвивати та збагачувати досвід «мужських» (мужчина від слова мужність!) стосунків. Цими значимими особами, які транслюватимуть тверду батьківську позицію, можуть стати дідусі, дядьки, хрещені батьки, вихователі, педагоги (де останніх чоловічої статі взяти?!), тренери. У таких контактах хлопець, а, особливо, «підліток може знайти й прийняти певний взірець, модель для власної чоловічої ідентифікації» [5]. Крім того, можливість регулярної та повноцінної комунікації зі старшим чоловічим товариством як для хлопчиків, юнаків, так і для мужчин різних вікових категорій дає можливість замінити відчуття боротьби наодинці досвідом життя як дороги до майстерності, володіння собою, дороги, на якій тобі допомагають інші.

Крім специфічних чоловічих психологічних завдань, про які згадувалося, мужчину формують ще і фізіологічні сили. Так звану, біологічну програму, стимулює до дії гормон, що здійснює найпотужніший з відомих світу впливів на поведінку. Тестостерон робить хлопчиків агресивними та спонукає їх перемагати за будь-яку ціну. Перший викид тестостерону проявляється в 3 місяці і призводить до того, що плід починає діяти за чоловічою програмою; наступний потужний викид на 6-му місяці вагітності – знаменує початок наступного етапу розвитку. В подальшому рівень секреції гормону знижується до початку пубертатну з наступним підвищенням його в 10–20 разів. Ця тестостеронова навала приносить з собою отруююче відчуття сили та непереможності. Підлітку здається, що йому все під силу.

І хоча кожний хлопчик розвивається по-своєму, три основні моменти спостерігаються у всіх: схильність до домінування та агресії, сильне імпульсивне бажання ризикувати та короточасні періоди напруження і розслаблення, які повторюються.

Отже, «Все у мужчині: його гормони і досвід, виховання і розум, життєві обставини та духовний світ, – все це разом визначає, чи буде мужчина в кінці життя засідати в парламенті чи проведе свої останні роки у в'язниці» [3].

Наш клінічний випадок пов'язаний із 14-річним підлітком. Скарги мами, яка звернулася з сином на початку весни, були пов'язані з тим, що протягом року хлопець з великими труднощами відвідував школу. Восени, намагаючись змінити оточення, жінка організувала перехід сина до іншої школи. На певний час ситуація стабілізувалася, але взимку історія повторюється – підліток (Р.) перестає ходити і до нової школи. Останнім

часом у хлопця дуже поверхневий неспокійний сон, погіршився апетит, не виходить за межі подвір'я власного будинку, не хоче ні з ким спілкуватися, крім мами. Цілими днями проводить час дома, доглядаючи за тваринами (хом'як, 2 коти, 3 собаки).

Підліток – єдина дитина неповноцінної родини. Батьки розлучилися у зв'язку зі зловживанням алкоголем батька коли хлопчику було біля 9-ти років. Зі слів матері, ексчоловік продовжує пиячити і зараз, періодично з'являючись у їхньому з сином житті

річки, за горизонтом – захід сонця, навіть двох! (зображені у різних частинах малюнку). Коментар хлопця – це про мене 10-річного. І, нарешті 3-й пейзаж, на якому Р. 12–13 років, осінь, у полі одиноке дерево з листям, що опадає, хмари, дощ. І нехай небагато коментує хлопчина ці свої творіння, стає зрозумілим, яким «багатомовним» було в його житті малювання, яким ресурсним спілкування з природою та тваринами, і якою, на жаль, напруженою та болючою залишалася міжлюдська комунікація (бракувало зображень людей).

Наступна зустріч відбулася через 2 тижні (хворів, а можливо терапевтична динаміка). Для «розігріву» було використано техніку «незакінчені речення». Отож «мій найяскравіший спогад життя ... перший похід до зоопарку в 8–9 років» (екскурсія була від школи, але у спогадах підлітка звучали тільки тварини). «Найщасливіший час» ... коли купили хом'яка півроку тому». «Я би хотів позбутися страху ... колись був страх – у 6 років покусав пес, зараз вже не боюсь» (згадаймо, що хлопець останніх кілька місяців не виходив за межі власного будинку). «Моє найнеприємніше (прочитав «найприємніше») дитяче переживання ... нічого не згадується». Коли намагаємося підштовхнути спогади, звучить «люди ...» без продовження. І знову думалося про тонку натуру хлопчини і про такий дефіцит «броні», чоловічого духу для виживання у людському товаристві.

Отож, про це товариство, про його структуру і бачення очима героя.

Дуже демонстративною виявилася вправа «Моє коло спілкування». Несподіваним було почути про те, що є друзі, і навіть декілька, у школі і ті які мешкають по сусідству. Цікаво, що «знайомлячи» з ними, Р. щоразу починав опис друга з того, що «має брата». І черговий раз віяло почуттям самотності хлопця, і, як відчувалося, особливою гостротою потреби саме у чоловічому товаристві. Про це свідчить і те, що значимі дорослі поза школою були представлені мамою, тіткою та сусідкою (як пізніше виявиться, з подачі мами, сам підліток не наважився підняти цієї теми, сусідка була просто монстром і хлопець був постійним свідком нежартівливих баталій двох жінок). В секторі «дорослі у школі», обнадійливо було побачити хоча б три вчительські фігури (зрозуміло жіночі), які підліток ризикнув винести на обговорення, і які були для нього в якійсь мірі гармонійні (тому і згадав про них), без ідеалізації та з достатньо зрілою критичністю, яка могла проявлятися (при підтримці психотерапевта і певному надиханні на це) лише стосовно чужих, ровесників чи дорослих. При обговоренні значимих дорослих у родині (на той момент це були лише мама і тітка) хлопцеві було важко прийняти їхню «не ідеальність», та рівноправний вклад у розвиток стосунків. Відчувалося, що ці «ідоли», в першу чергу мама, розміщені Р. на стійких, непорушних п'єдесталах, і для низведення цих «монументів» на грішну землю до гурту простих смертних хлопцеві потрібен час і певні зусилля. В цілому ж було неочікувано побачити достатньо багатий соціальний атом у хлопця, котрий протягом останнього часу віддавав перевагу усамітненню та ізоляції.

При дослідженні чуттєвої сфери можна було спостерігати достатньо активне включення в процес, поживлення, в порівнянні з попередніми сесіями, при виконанні вправи з невербальним зображенням почуття (коментар Р. – «як у передачі «Зроби мені смішно»). Не вдалося, правда, «показати» насолоду. Напевно на цьому етапі це почуття було для підлітка далеким від реальності і навіть експериментувати з ним не хотілося. Це спонукало до обговорення потреби руху, змін, долання страхів, дозволу на помилки з їх

неоціненним ресурсом для розвитку, для компетенцій. Не обійшли увагою ми і теми гніву як центрального серед неприємних і рідко в яких родинах «зрозумілих» та «дозволених» почуттів. Р. не був у цьому плані винятком, і злість була для нього татуйованим почуттям.

Про наступну зустріч було попередньо домовлено, але мама все рівно додатково уточнювала час по телефону. В зв'язку з тим, що почала проявлятися позитивна динаміка мама вирішила, що зустрічі з лікарем можуть бути припинені. Зміни стосувалися того, що Р. почав сміливіше та ширше комунікувати, але поки що тільки стосовно активності в дорозі з району до Львова на терапію. Після роз'яснення важливості підтримки змін терапія була продовжена. На наступній зустрічі внаслідок виконання завдання «Малюнок сім'ї» рц а і к , л ц в

Шкода, що цьому заляканому, зацькованому в своїх митарствах та пошуках хлопчику у тілі 14-річного підлітка черговий раз не пощастило у Зустрічі з Мужчиною. І якими би доречними для нього були б вчасно почуті настанови:

«Сину, дозволь сказати тобі важливе: ніколи ні від чого не тікай. Запевняю тебе, що те, від чого завжди тікаєш, одного дня повернеться, озброєне, друже мій, до зубів! Повернеться, а ти не будеш вже знати, як від цього втекти. Повернеться в такій формі, проти якої не зможеш захиститися» [11].

І нехай цей тотальний дефіцит Батька для пацієнта - підлітка жінці-терапевту не під силу компенсувати, динаміка терапії надихала. На заключних етапах цієї нетривалої 6-сесійної фокус-терапії поряд з поступовою емоційною стабілізацією, зниженням рівня тривоги та деяким емоційним підйомом у терапевта з'явилося відчуття «народження мужчини» з хлопчика. Це проявлялося у збільшенні впевненості у собі (нехай на 1 бал, від 5-ти на початку до 6-ти, за 10-ти бальною шкалою самооцінки, але цей бал вагомо відчувався у взаємодії), у досить швидкому, органічному завершенні незакінченого речення «Краще за все бути мужчиною, бо...ти сильніший, спритніший» (і терапевт не могла не зреагувати наздогін: «Я тебе таким і сприймаю» – у відповідь – ніяковіння підлітка). За результатами запропонованого «Аутоанонімного опитувальника», в який входить достатньо багато ґрунтовних недитячих запитань, отримана кількість балів відповідала «впевненій» зрілості, що не могло не викликати радість в обох учасників терапевтичного процесу. Останнім підтвердженням того, що за цей період відбулося щось важливе і значиме на дорозі змужніння, стало виконання вправи «Чарівний магазин». На пропозицію «придбати» в цій крамниці щось нематеріальне, чого зараз бракує в обмін на те, чим володіє, підростаючий мужчина (і на цьому етапі це відчувалося саме так) впевнено і рішуче відреагував – «В мене все є, всього достатньо».

Не будемо ідеалізувати ситуацію. Зрозуміло, що частково це була бравада змужнілого підлітка перед жінкою. І той внутрішній стержень Р., що почав укріплятися в процесі терапії, був ще дуже тендітний і ранимий. І тут би підтримати це молоде деревце мужніння комусь з достойних мужчин родини, школи, якихось секцій, на чому було акцентовано мамі. Але материнська фігура в цій сімейній драмі була, нажаль далекою від ресурсної. В процесі терапії неодноразово наголошувалося на важливості «анти симбіотичного» спілкування, на поступовому «відпусканні» сина, на підтримці його впевненості та віри у себе. Мамі давалася відповідна література, пропонувалася сімейна чи інша терапія (на що вона, зрозуміло, не погоджувалася і не була в цьому оригінальною – це типово для більшості батьків). І, відповідно, мамина динаміка була мінімальною. Додаткові ресурси для власного розвитку вона проігнорувала. Можливо тому потім, в катамнезі, стало відомо, що мама «обмежила» контакти сина зі світом, оформила з часом домашню форму навчання та ігнорувала пропозиції психіатрів щодо подальшого лікування юнака. Отже, дефіцит чоловічого начала у цій нездоровій сімейній системі все-таки був значимим. Відповідно, підлітку, на тому етапі, не вдалося відстояти «свою територію» становлення мужчини.

Висновок. Наше життя сконструйоване соціально – ми стаємо тим, ким ми є за допомогою стосунків. Нажаль, в процесі терапевтичної реальності нам не вдалося розширити комунікаційний досвід підлітка в контексті «мужчина – мужчина». Але, враховуючи



важливість тих історій, які циркулюють в сім'ях, ми можемо сподіватись, що в процесі психотерапії відбулися ті зміни, під час яких значимим життєвим подіям хлопця було надано нового значення. Відповідно, підліток дістав шанс стати «реавтором» історії свого життя» (Уайт, Епстон, 1990). Чи вдасться йому скористатися цим шансом, залежить, зрозуміло, не тільки від самого юнака, а багато в чому і від соціуму, головним і значимим елементом якого, на жаль, продовжувала залишатися не зовсім ресурсна мама. Але на етапі завершення психотерапії у терапевта було чітке відчуття, що цей юний чоловік все-таки дістав додатковий потенціал для того, щоб стати автором нової історії свого життя. І йому вірилося ...

Отож, «здорове» дитинство забезпечується взаємодією багатьох різноманітних чинників, які формують почуття любові й захищеності, свободи й можливості будувати власний світ, почуття мрії і досягнення мети. Хотілося б, щоб і надалі якомога більшу кількість дітей (і хлопчиків, і дівчаток) увечері очікували казка та поцілунок перед сном, щоб діти й надалі були впевнені, що їхній тато – найдужчий і завжди захистить їх.

### Література

1. Віталій Булига. Найважливіший «третій зайвий», або Чи може самотня мати виховати справжнього чоловіка? // Дзеркало тижня. – 2013. – № 18.
2. Давыдовская Н. А. Динамика формирования родительских образов и ее значение в становлении личности [Электронный ресурс] / Н. А. Давыдовская. – Режим доступа : [sno.grsu.by](http://sno.grsu.by)
3. Джон Елдредж. Дике серце : таємниця чоловічої душі / Джон Елдредж. – Львів : Свічадо, 2009. – 232 с.
4. Жан Ледлофф. Как вырастить ребенка счастливым. Принцип преемственности / Жан Ледлофф. – М., 2010. – С. 42.
5. Кігічак-Борщевська Анжела. Підлітки: кризова «міграція» з дитинства та «війни» з соціумом / Кігічак-Борщевська Анжела // Дитяча та юнацька психотерапія: теорія і практика в сучасних наукових дослідженнях / за ред. Г. В. Католик. – Львів : Астролябія, 2012. – 312 с.
6. Клаус Гарбер. Наративна робота в системному контексті / Клаус Гарбер // Системний погляд. – 2010. – № 1–2. – С. 43–46.
7. Людмила Гребінь. Деякі аспекти психодинамічної діагностики актуального рівня функціонування структури особистості / Людмила Гребінь // Форум психіатрії та психотерапії. – 2012. – Т. 7. – С. 41–60.
8. Освальдо Полі. Серце батька. Що потрібно знати кожному батькові / Освальдо Полі. – Львів : Свічадо, 2010. – С. 28.
9. Степанова Е. Г. Формирование личности ребенка без воспитательного потенциала отца [Электронный ресурс] / Е. Г. Степанова. – Режим доступа : [sno.grsu.by](http://sno.grsu.by)
10. Gross L. (2006) Evolution of Neonatal Imitation. PLoS Biol 4(9): e311. doi:10.1371/journal.pbio.
11. Lotar Sc on. Synowie i ojcowie teknotaza nieobecnym ojcem. – Gdansk, 2003. – С. 23.

### Literatura

1. Vitalij Buliga. Najvazlivisij «tretij zavvij», abo Či možet'sja samotnja mati v ovati spravz n'ogo c olovika? / Vitalij Buliga // Dzerkalo tiznja. – 2013. – № 18.
2. Davydovskaja N. A. Dinamika formirovanija roditel'ski obrazov i ee znacenie v stanovlenii licnosti / N. A. Davydovskaja. – sno.grsu.by
3. Dz on Eldredz . Dike serce : taemnicja c olovic oï dus i / Dz on Eldredz . – L'viv : Svic ado, 2009. – 232 s.
4. Z an Ledloff. Kak vyrastit' rebenka sc astlivym. Princip preemstvennosti / Z an Ledloff. – M., 2010. – S. 42.
5. Kigic ak – Bors evs'ka Anz ela Pidlitki: krizova «migracija» z ditinstva ta «vijni» z sociumom // Ditjac a ta junac'ka psi oterapija: teorija i praktika v suc asni naukovii doslidz ennja / Za red. G. V. Katolik. – L'viv : Astroljabija, 2012. – 312 s.
6. Klaus Garber. Narativna robota v sistemnomu konteksti / Klaus Garber // Sistemnij pogljad. – 2010. – № 1–2. – S. 43–46.
7. Ljudmila Grebin'. Dejaki aspekti psi odinamic noï diagnostiki aktual'nogo rivnja funkcionuvannja strukturi osobistosti // Forum psi iatriï ta psi oterapiï. – 2012. – T. 7. – S. 41–60.
8. Osva'do Poli. Serce bat'ka. Š o potribno znati koz nomu bat'kovi / Osva'do Poli. – L'viv : Svic ado, 2010. – S. 28.
9. Stepanova E. G. Formirovanie licnosti rebenka bez vospitatel'nogo potenciala otca / E. G. Stepanova. – sno.grsu.by
10. Gross L (2006) Evolution of Neonatal Imitation. PLoS Biol 4(9): e311. doi:10.1371/journal.pbio.
11. Lotar Sc on. Synowie i ojcovie teknotaza nieobecnym ojcem / Lotar Sc on. – Gdansk, 2003. – S. 23.